8. ਉੱਘਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਕਰਨਕਾਰ : ਪ੍ਰੋ.ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ

'ਵਿਦਵਾਨ' ਸ਼ਬਦ 'ਵਿਧ' ਧਾਤੂ ਤੋਂ ਵਿਕਸਤ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਭਾਸ਼ਾਈ ਵਿਆਕਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਜੋਂ ਅਰਥ 'ਜਾਨਣ-ਵਾਲਾ','ਵਿਦਿਆ ਵਿੱਚ ਮੁਹਾਰਤ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ' ਆਦਿ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਵਿਦਵਾਨ 'ਦੇਸ਼','ਧਰਮ' ਦੇ ਥੰਮ੍ਹ ਹੋਇਆ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਧਰਮ ਜਾਂ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਉਪਜੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ, ਗਲਤ-ਵਿਆਖਿਆਵਾਂ ਆਦਿ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਲਈ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਮਹਾਨ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਕਰਨਕਾਰ, ਅਮਲੀ ਜੀਵਨ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਤੁਰਦੀ ਫਿਰਦੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਸਨ। ਜਿੰਨਾ ਦੀ ਸਾਧਨਾ ਅਤੇ ਘਾਲਣਾ ਸਾਹਵੇਂ ਸਿਰ ਆਪ-ਮੁਹਾਰੇ ਝੁਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਮਹਾਨ ਵਿਆਕਰਨਕਾਰ ਦੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਰਚਨਾ ਸੰਬੰਧੀ ਜਾਨਣਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਜਗਿਆਸਾ ਅਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਸਬੱਬ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਤੇ ਤਹਿਸੀਲ ਫੱਤੇਵਾਲੀ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸਿਆਲਕੋਟ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਵਿਖੇ 16 ਫਰਵਰੀ 1892 ਨੂੰ ਪਿਤਾ ਹੀਰਾ ਨੰਦ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਨਿਹਾਲ ਦੇਈ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਬਾਲਕ ਦੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀਰਾ ਨੰਦ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਕਈ ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ ਸੀ, ਪਰੰਤੂ ਜਨਮ ਸਮੇਂ ਇਕ-ਇਕ ਕਰਕੇ ਇਹ ਬੱਚੇ ਮਰ ਗਏ ਸਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਚਲਤ ਵਹਿਮ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੋ ਕੇ, ਸਨਾਤਨ ਧਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਬਾਲਕ ਦੇ ਗਲ ਵਿੱਚ ਨੱਥ ਪਾ ਦਿੱਤੀ, ਜਿੱਥੋਂ ਬਾਲਕ ਦਾ ਨਾਮ 'ਨੱਥੂ ਰਾਮ' ਪੈ ਗਿਆ। ਬਾਲਕ ਨੱਥੂ ਰਾਮ(ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ) ਦੇ ਜਨਮ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਹੀ ਦਿਨ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਹੀਰਾ ਨੰਦ ਜੀ ਪਰਿਵਾਰ ਸਮੇਤ ਫੱਤੇਵਾਲੀ ਪਿੰਡ ਛੱਡ ਕੇ, ਤਹਿਸੀਲ ਰੱਈਆ ਦੇ ਪਿੰਡ 'ਥਰਪਾਲ' ਆ ਗਏ। ਇੱਥੇ ਆ ਕੇ ਹੀਰਾ ਨੰਦ ਜੀ ਨੇ ਦੁਕਾਨ ਪਾ ਕੇ ਪੱਕਾ ਬਸੇਰਾ ਕਰ ਲਿਆ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਜਾਣਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪਿੰਡ ਥਰਪਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਵੀ 'ਹਾਸ਼ਮ' ਨੂੰ ਇਹ ਪਿੰਡ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਇਨਾਮ ਵਜੋਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਬਾਲਕ ਨੱਥੂ ਰਾਮ ਚਾਰ ਕੁ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁੱਢਲੀ ਤਾਲੀਮ ਲਈ ਕਵੀ 'ਹਾਸ਼ਮ' ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ 'ਹਯਾਤ ਸ਼ਾਹ' ਪਾਸ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਅਵਸਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਬੋਲ 'ਕਬੀਰ ਜੈਸੀ ਉਪਜੀ ਪੇਡ ਤੇ ਜਉ ਤੈਸੀ ਨਿਬਹੈ ਓੜਿ॥' ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਬਾਲਕ ਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਵਿੱਦਿਆ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਚਮਕਣਾ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਕੁੱਝ ਸਮਾਂ 'ਹਯਾਤ ਸ਼ਾਹ' ਪਾਸੋਂ ਵਿੱਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਪਿੱਛੋਂ ਤਹਿਸੀਲ ਰੱਈਆ ਦੇ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਨੇ ਪਾ ਦਿੱਤਾ। ਸੰਨ 1902 ਵਿੱਚ ਨੱਥੂ ਰਾਮ ਨੇ ਪੰਜਵੀਂ ਜਮਾਤ ਪਾਸ ਕੀਤੀ। ਪਿਤਾ ਹੀਰਾ ਨੰਦ ਜੀ ਆਰਥਿਕ ਪੱਖੋਂ ਬਹੁਤ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸਨ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਭਾਂਪ ਕੇ ਸਕੂਲ ਦੇ ਹੈਡ ਮਾਸਟਰ 'ਜ਼ਲਾਲਦੀਨ' ਹੀਰਾ ਨੰਦ ਨੂੰ ਬਾਲਕ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਲਗਾਤਾਰ ਜ਼ਾਰੀ ਰੱਖਣ ਬਾਬਤ ਪ੍ਰੇਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਪੰਜਵੀਂ ਜਮਾਤ ਪਾਸ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਾਲਕ ਨੱਥੂ ਰਾਮ ਨੂੰ ਹੀਰਾ ਨੰਦ ਨੇ ਆਰਥਿਕ ਮੰਦਹਾਲੀ ਨਾਲ ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦ ਕਰਦਿਆਂ ਫ਼ਤਹਿਗੜ੍ਹ ਦੇ ਵਰਨੈਕੂਲਰ ਨਾਮ ਦੇ ਮਿਡਲ ਸਕੂਲ ਵਿਖੇ ਛੇਵੀਂ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਨੱਥੂ ਰਾਮ ਵਿੱਚ ਮਿਹਨਤੀ ਅਤੇ ਲਾਇਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦੇ ਗੁਣ ਭਰਪੂਰ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਸਨ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਕਾਜ਼ੀ ਜ਼ਲਾਲਦੀਨ ਦੇ ਚਹੇਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸਨ, ਮਿਡਲ ਸਕੂਲ ਦੇ ਉਸਤਾਦ ਪੰਡਿਤ ਸ਼ਿਵਦਿਆਲ ਜੀ ਨੱਥੂ ਰਾਮ ਨੂੰ ਵੱਧ-ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਮਿਹਨਤ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦਿੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਨੱਥੂ ਰਾਮ ਆਪਣੀ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟਾ ਅਤੇ ਮਾੜਕੂ ਜਿਹਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸੀ। ਤੁਲਸੀ ਰਾਮ ਉਸ ਦਾ ਨਿੱਘਾ ਮਿੱਤਰ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੀ ਆਰਥਕ ਮੰਦਹਾਲੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰ ਲਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਦੋਹਾਂ ਵਿੱਚ ਦੁੱਖਾਂ-ਸੁੱਖਾਂ ਦੀ ਚੰਗੀ ਸਾਂਝ ਸੀ।

ਪਿੰਡ ਥਰਪਾਲ ਤੋਂ ਗੋਤਾ ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ ਤਕਰੀਬਨ 8 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੀ ਵਿੱਥ ’ਤੇ ਸੀ। ਘਰੋਂ ਸਕੂਲ ਜਾਂਦਿਆਂ-ਆਉਂਦਿਆਂ ਨੂੰ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਫੌਜੀ ਮਿਲਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਫੌਜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਸਿੱਖ-ਫੌਜੀਆਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ’ਤੇ ਸੱਜੀਆਂ ਸੋਹਣੀਆਂ ਦਸਤਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸੁਹਪੱਣ ਨੱਥੂ ਰਾਮ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਹਰ ਰੋਜ਼ ਦੇ ਇਸ ਸਿਲਸਲੇ ਕਰਕੇ ਨੱਥੂ ਰਾਮ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਕੇਸ ਰੱਖਣ ਅਤੇ ਸੁਹਣੀ ਦਸਤਾਰ ਸਜਾਉਣ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਆਉਣ ਲੱਗੇ। ਇਸ ਦਿਲੀ-ਵਲਵਲੇ ਨੂੰ ਨੱਥੂਰਾਮ ਨੇ ਜਮਾਤੀ-ਮਿੱਤਰ ਤੁਲਸੀ ਰਾਮ ਨਾਲ ਸਾਂਝਾ ਕੀਤਾ। ਤੁਲਸੀ ਰਾਮ ਨੇ ਵੀ ਨੱਥੂ ਰਾਮ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤੀ ਪ੍ਰਗਟਾਈ। ਆਖ਼ਰ ਫ਼ੈਸਲਾ ਹੋਇਆ, ਦੋਵੇਂ ਕੇਸ ਰੱਖ ਸਾਬਤ-ਸੂਰਤ ਕੇਸਾਧਾਰੀ ਬਣ ਜਾਣਗੇ। ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਵੀ ਚੁਣ ਲਏ। ਨੱਥੂ ਰਾਮ ਨੇ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ‘ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ’ ਚੁਣਿਆ ਅਤੇ ਤੁਲਸੀ ਰਾਮ ਨੇ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ‘ਜਗਜੋਧ ਸਿੰਘ’ ਰੱਖ ਲਿਆ।

ਨੱਥੂ ਰਾਮ ਦਾ ਇੱਕ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ(ਦਾਦੀ ਦੀ ਭੈਣ ਦਾ ਦੋਹਤਰਾ) ਜਿਸਦਾ ਨਾਮ ‘ਮਹਾਰਾਜ’ ਸੀ। ਚੜ੍ਹਦੀ-ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਹ ਸਾਧੂ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ, ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਅਸੂਲਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ, ਉਹ ਸਿੰਘ ਸਜ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਨਾਂ ਬਦਲ ਕੇ ‘ਧਰਮ ਸਿੰਘ’ ਰੱਖ ਲਿਆ। ਇਕ ਦਿਨ ਧਰਮ-ਸਿੰਘ, ਨੱਥੂ ਰਾਮ ਦੇ ਘਰ ਆਇਆ। ਨੱਥੂ ਰਾਮ, ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਸਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦੇਖ ਕੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਇਆ। ਕੇਸ-ਰੱਖਣ ਅਤੇ ਸਿੰਘ ਸਜਣ ਦੇ ਜਿਹੜੇ ਸੰਸਕਾਰ, ਮਿਡਲ ਸਕੂਲ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੌਰਾਨ ਜਨਮੇ ਸਨ, ਉਹ ਮੁੜ ਕੇ ਸੁਰਜੀਤ ਹੋ ਗਏ। ਨੱਥੂ ਰਾਮ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਲਵਲੇ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਸਾਂਝੇ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਤੁਲਸੀ ਰਾਮ ਦਾ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ। ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੱਲਾ-ਸ਼ੇਰੀ ਦਿੱਤੀ। ਸੰਨ 1906 ਵਿੱਚ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਸਦਕਾ ਨੱਥੂ ਰਾਮ ਅਤੇ ਤੁਲਸੀ ਰਾਮ ਸਿੰਘ-ਸਭਾ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿੱਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਨ ਕਰਕੇ ਸਿੰਘ ਸਜ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਨਾਂ ‘ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ’ ਅਤੇ ‘ਜਗਜੋਧ ਸਿੰਘ’ ਰੱਖ ਲਏ।

ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜੀਵਨੀ ‘ਮੇਰੀ ਜੀਵਨ ਕਹਾਣੀ’ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੇ ਵੇਰਵੇ ਮੁਤਾਬਿਕ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸਿਆਲਕੋਟ ਵਿੱਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕੁੱਲ੍ਹ ਚਾਰ ਮਿਡਲ ਸਕੂਲ ਸਨ। ਅੱਠਵੀਂ ਜਮਾਤ ਦਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਜਨਵਰੀ 1905 ਵਿੱਚ ਸਿਆਲਕੋਟ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ਪੂਰੀ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਵਿੱਚ ਨੱਥੂ ਰਾਮ ਪਹਿਲੇ ਦਰਜ਼ੇ ’ਤੇ ਆਇਆ। ਇਸ ਉਪਲਬਧੀ ਵਜੋਂ ਛੇ ਰੁਪਏ ਮਹੀਨਾ ਵਜ਼ੀਫਾ ਵੀ ਮਿਲਿਆ। ਆਮ ਵਜ਼ੀਫਾ ਚਾਰ ਰੁਪਏ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਅੱਵਲ ਆਉਣ ਕਾਰਣ ਸਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਜ਼ੀਫਾ ਨੱਥੂ ਰਾਮ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ, ਉਸ ਦੀ ਸਖ਼ਤ ਮਿਹਨਤ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਸਬੂਤ ਸੀ।

ਨੱਥੂ ਰਾਮ ਦੀ ਲਿਆਕਤ ਅਤੇ ਮਸ਼ੱਕਤ ਨੇ ਪਿਤਾ ਹੀਰਾਨੰਦ ਨੂੰ ਹੋਰ ਹੌਂਸਲਾ ਬਖਸ਼ਿਆ। ਘਰ ਵਿੱਚ ਅੱਤ ਦੀ ਗਰੀਬੀ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਪਿਤਾ ਹੀਰਾਨੰਦ ਨੇ ਹੌਂਸਲਾ ਕਰਕੇ ਨੱਥੂ ਰਾਮ ਨੂੰ ‘ਪਸਰੂਰ’ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਸਕੂਲ ਪਿੰਡ ਥਰਪਾਲ ਤੋਂ 35 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੀ ਦੂਰੀ ’ਤੇ ਸੀ।

ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਉਰਦੂ-ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰਾਈ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿੱਖ ਬਣਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਅੱਖਰ ਸਿੱਖ ਕੇ ਗੁਟਕੇ ਤੋਂ ਪਾਠ ਕਰਨਾ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਿੱਖਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਨ ਬਣਾਇਆ ਕਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸਿੱਖੀ ਜਾਏ। ਇਸ ਫੈਂਸਲੇ ਬਾਰੇ ਸਾਰੇ ਜਮਾਤੀਆਂ ਨੇ ਵਰਜਿਆ ਕਿ ਨੌਵੀਂ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿੱਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ (ਨਵਾਂ ਮਜ਼ਮੂਨ) ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹ ਸਕੇਂਗਾ। ਐਪਰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ‘ਦੇਵਨਾਗਰੀ’ ਦੇ ਸਾਰੇ ਅੱਖਰ ਸਿੱਖ ਲਏ। ਵਰਨ-ਮਾਲਾ ਸਿੱਖਣ ਉਪਰੰਤ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ

ਸਿਖਾਉਣ ਵਾਲੇ ਪੰਡਿਤ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ। ਪੰਡਿਤ ਨੇ ਦੋ ਕਿਤਾਬਾਂ 'ਲਘੂ-ਕੋਸ਼' ਅਤੇ 'ਅਮਰ-ਕੋਸ਼' ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਮਿਹਨਤ ਕਰਕੇ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਤਿੰਨ-ਸਾਲਾ ਸਿਲੇਬਸ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮੁਕਾ ਲਿਆ। ਨੌਂਵੀਂ ਜਮਾਤ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਤ੍ਰੈ-ਮਾਸਿਕ ਇਮਤਿਹਾਨ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੇ ਦਰਜ਼ੇ 'ਤੇ ਆਇਆ।

ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੌਂਵੀਂ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਉਮਰ ਸਿਰਫ 15 ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਵਿਆਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦੋ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਛੋਟੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਸਨ। ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਕੁੱਝ ਸਮਾਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਪਿਤਾ ਜੀ ਅਕਾਲ-ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ। ਪਿਤਾ ਦੀ ਮੌਤ ਕਾਰਨ ਸਾਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦੀ ਪੰਜਾਲੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਤੇ ਆਣ ਪਈ। ਸਿਦਕ ਅਤੇ ਸਬਰ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਨਿਭਾਉਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ, ਆਪਣੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਜਾਰੀ ਰੱਖੀ। ਦਸਵੀਂ ਦੇ ਇਮਤਿਹਾਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਅੱਵਲ ਦਰਜ਼ੇ 'ਤੇ ਆਇਆ।

ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਡਾਕਖ਼ਾਨੇ ਵਿੱਚ ਨੌਕਰੀ ਲਈ ਦਰਖ਼ਾਸਤ ਭੇਜੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਉੱਥੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇੰਟਰਵਿਊ ਲਈ ਸੱਦਾ ਆ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਖਾਤਰ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿਆਲਕੋਟ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਜਾਣ ਦਾ ਮਨ ਬਣਾ ਲਿਆ ਪਰ ਆਰਥਿਕ ਤੰਗੀ ਫਿਰ ਇਸ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਬਣ ਗਈ। ਸੋ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗੁਆਂਢ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਇਸਤਰੀ (ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ਭਾਨੀ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ) ਪਾਸੋਂ 20 ਰੁਪਏ ਉਧਾਰ ਲੈ ਕੇ ਨਵੀਂ ਜੁੱਤੀ ਬਣਵਾ ਕੇ, ਸਿਆਲਕੋਟ ਨੂੰ ਚਾਲਾ ਪਾ ਦਿੱਤਾ। ਤੁਰਦੇ-ਤੁਰਦੇ ਸ਼ਾਮ ਪੈ ਗਈ ਸੀ। ਥੱਕ ਹਾਰ ਕੇ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਪਸਰੂਰ ਦੇ ਲਾਗੇ ਬੋਰਡਿੰਗ ਹਾਊਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸੜਕ ਉੱਤੇ ਹੀ ਲੰਮਾ ਪੈ ਗਿਆ। ਅਚਾਨਕ ਸਕੂਲ ਦੇ ਡੱਰਿਲ ਮਾਸਟਰ ਪ੍ਰਗਟ ਸਿੰਘ ਉਧਰੋਂ ਲੰਘੇ। ਉਹਨਾਂ ਤੁਰੰਤ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲਿਆ ਅਤੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ ਉਸਦਾ ਹਾਲ-ਚਾਲ ਪੁੱਛਿਆ। ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰੋ-ਰੋ ਕੇ ਸਾਰੀ ਵਿੱਥਿਆ ਸੁਣਾ ਦਿੱਤੀ । ਪ੍ਰਗਟ ਸਿੰਘ ਬੜ੍ਹੇ ਹੀ ਨੇਕ-ਦਿਲ ਇਨਸਾਨ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਆਪਣੇ ਪਾਸੋਂ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੋ ਰੁਪਏ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਯੱਕੇ ਤੇ ਬਿਠਾ ਕੇ ਆਏ। ਉਸ ਨੇ ਸਿਆਲਕੋਟ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਰਾਤ ਕੱਟੀ ਅਤੇ ਦਫ਼ਤਰ ਜਾ ਕੇ ਇੰਟਰਵਿਊ ਦਿੱਤੀ। ਉਸ ਨੇ ਫ਼ਾਰਸੀ, ਗੁਰਮੁਖੀ, ਦੇਵਨਾਗਰੀ, ਲੰਡੇ ਅਤੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਲਿਪੀਆਂ ਸੰਬੰਧੀ ਆਪਣੇ ਗਿਆਨ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ। ਸੁਪਰਡੈਂਟ ਇਹ ਸੁਣ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ, ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਡਾਕਖਾਨੇ ਦੀ ਨੌਕਰੀ 'ਤੇ ਰੱਖ ਲਿਆ।

ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨ ਦੀ ਰੁਚੀ ਅਜੇ ਵੀ ਪ੍ਰਬਲ ਸੀ। ਅਖੀਰ ਉਸ ਨੇ ਡਾਕਖਾਨੇ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਘਰ-ਪਰਿਵਾਰ ਵਾਲੇ ਬਹੁਤ ਘਬਰਾਏ ਅਤੇ ਰੋਏ ਕਿ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨੌਕਰੀ ਨੂੰ ਐਵੇਂ ਹੀ ਲੱਤ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਪਰੰਤੂ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਇਸ ਉਦਾਸ ਪਰਿਵਾਰਕ ਮਾਹੌਲ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਕੀਤੇ ਬਗ਼ੈਰ ਲਾਹੌਰ ਚਲਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ ਜਾ ਦਾਖਲਾ ਲਿਆ। ਕਾਲਜ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੌਰਾਨ ਕਈ ਭਲੇ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੇ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਿੱਤੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿੱਚ ਲਾਇਕ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵਜ਼ੀਫ਼ਾ ਵੀ ਮਿਲਿਆ ਅਤੇ ਕਾਲਜ ਦੀ ਬੀ.ਏ ਦੀ ਫ਼ੀਸ ਵੀ ਮੁਆਫ਼ ਹੋ ਗਈ। ਸੰਨ 1915 ਵਿੱਚ ਬੀ.ਏ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋਈ, ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਕਾਲਜ਼ 'ਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿੱਚੋਂ ਪਹਿਲੇ ਦਰਜ਼ੇ 'ਤੇ ਆਇਆ।

ਸਰਗੋਧਾ ਜ਼ਿਲੇ 'ਚ ਫਰੂਕਾ ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਇਕ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਖੁੱਲ੍ਹਿਆ। ਉਸ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਇਕ ਮਾਸਟਰ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਸੀ। ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਰਜ਼ੀ ਭੇਜਣ 'ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ 75 ਰੁਪਏ ਦੀ ਤਨਖ਼ਾਹ ਉੱਤੇ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਲਿਆ ਗਿਆ। 8 ਸਤੰਬਰ 1915 ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਡਿਊਟੀ ਆਰੰਭ

ਕੀਤੀ। ਇਸ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੇ 3 ਮਈ 1917 ਤੱਕ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਪਰਿਵਾਰ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹੇ ਕਰਜ਼ ਨੂੰ ਲਾਹਿਆ। ਸਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਲਏ ਪੈਸੇ ਵਿਆਜ ਸਮੇਤ ਮੋੜ ਦਿੱਤੇ। ਸਾਰੇ ਕਰਜ਼ ਲਾਹੁਣ ਮਗਰੋਂ ਕੁੱਝ ਰਕਮ ਘਰ ਦੀ ਹੱਟੀ 'ਤੇ ਵੀ ਲਾਈ। 5 ਮਈ 1917 ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ ਵਿੱਚ ਨੌਕਰੀ ਕਰ ਲਈ । ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ।

ਸੰਨ 1920 ਵਿੱਚ ਸਰਦਾਰ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਕਾਲਜ ਦੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਬਣੇ। ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਧਾਰਮਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ ਸਨ। ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਦੇਣ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਜੋ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰੁਚੀ ਗੁਰਮਤਿ ਵੱਲ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਹੋਵੇ। ਕਾਲਜ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿੱਚ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਕਥਾ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਸੁਣਿਆ ਕਰਦੇ, ਨਾਲ-ਨਾਲ ਜ਼ਰੂਰੀ ਗੱਲਾਂ ਕਾਪੀ 'ਤੇ ਨੋਟ ਕਰ ਲੈਂਦੇ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਫ਼ਾਰਸੀ ਆਦਿ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਛੇਤੀ ਹੀ ਭਾਸ਼ਾਈ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬੜੀ ਨਿੱਗਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 'ਧਰਮ ਅਤੇ ਸਦਾਚਾਰ' ਲੇਖ ਲਿਖਿਆ। ਇਹ ਲੇਖ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਲਾਹਿਆ ਗਿਆ।

ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ, ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿੱਚ ਦਸੰਬਰ 1920 'ਚ ਅਖੰਡ-ਪਾਠ ਅਰੰਭ ਹੋਇਆ। ਪਾਠ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ 'ਚ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸੀ। ਪਾਠ ਕਰਦਿਆਂ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਈ ਪੰਗਤੀਆਂ ਗੌਰ ਕੀਤੀਆਂ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੰਨਾਂ 965 'ਤੇ ਇੱਕ ਪੰਗਤੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ-

ਆਹਰ ਸਭਿ ਕਰਦਾ ਫਿਰੈ ਆਹਰੁ ਇਕੁ ਨ ਹੋਇ॥

ਨਾਨਕ ਜਿਤੁ ਆਹਰਿ ਜਗੁ ਉਧਰੈ ਵਿਰਲਾ ਬੂਝੈ ਕੋਇ॥

ਉਪਰੋਕਤ ਪੰਗਤੀ ਵਿੱਚ 'ਆਹਰ' ਸ਼ਬਦ ਕਈ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਨਜ਼ਰੀਂ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਕਰਨ ਵੱਲ ਲਗਨ ਲੱਗੀ। ਉਸ ਨੇ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਠ ਕਰਕੇ ਵਿਆਕਰਨ ਸੰਬੰਧੀ ਨੁਕਤੇ ਨੋਟ ਕਰਨੇ ਆਰੰਭ ਕੀਤੇ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿਆਕਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁਹਾਰਤ ਹੋਣ ਕਾਰਨ, ਬਹੁਤ ਛੇਤੀ ਹੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਕਰਨ ਸੰਬੰਧੀ ਸੂਝ ਵਧ ਗਈ।

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਮੀਤ ਸਕੱਤਰ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ ਨੂੰ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਮੀਤ ਸਕੱਤਰ ਲੱਗ ਗਏ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦਿਆਂ ਕਈ ਮੋਰਚੇ ਲੱਗੇ। ਜਿਵੇਂ-'ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਚਾਬੀਆਂ ਦਾ ਮੋਰਚਾ', 'ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦਾ ਮੋਰਚਾ' ਆਦਿ-ਆਦਿ। ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿੱਚ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ 26 ਅਗਸਤ 1922 ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। 14 ਮਾਰਚ 1923 ਤੱਕ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਰਿਹਾ। ਆਖ਼ਰ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਜਿੱਤ ਹੋਈ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਦੀ ਖਾਣੀ ਪਈ। 1929 ਵਿੱਚ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾ ਨੂੰ ਨੌਕਰੀ ਮਿਲ ਗਈ। ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ ਕਈ ਵਿਦਵਾਨ ਸੱਜਣ ਮਿਲੇ। ਜਿਸ ਸਦਕਾ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਕਥਾ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰ ਹੁੰਦੀ; ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਕਰਨ ਦੇ ਨੁਕਤੇ ਸਮੂਹ ਵਿਦਵਾਨ ਸੱਜਣਾਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝੇ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਵੱਲੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 1930 ਵਿੱਚ 'ਭੱਟ ਸਵੱਈਏ ਸਟੀਕ' ਅਤੇ 'ਜਪੁ ਸਟੀਕ' ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮਦਦ

ਨਾਲ ਛਾਪੇ ਗਏ। ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਇਸ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਮਾਣ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਸੰਨ 1931 ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਵਿਆਕਰਨ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਇੱਕ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਦਾ ਇਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਕਾਰਜ ਲਈ ਸਮਾਂ ਇੱਕ ਸਾਲ ਨਿਯਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਖੋਜ਼ ਵਿੱਚ 1920 ਤੋਂ ਹੀ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸੀ। ਸਿਹਤ ਬਹੁਤ ਖਰਾਬ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਇਹ ਕਾਰਜ ਬੰਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। 1932 ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਬਹੁਤ ਮਿਹਨਤ ਕਰਕੇ ਇਸ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਇਕ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਨੇ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਭਰਪੂਰ ਮਾਣ ਖੱਟਿਆ। ਵਿਆਕਰਨਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਕਤ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਸ਼ਲਾਘਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰ-ਸ਼ੋਰ ਨਾਲ ਹੋਈ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ ਐਲਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇੱਕ ਹਜ਼ਾਰ ਦਾ ਇਨਾਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ।

ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ 1947 ਈ. ਤੱਕ ਉਸ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਕਰਨ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਕਈ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਟੀਕੇ ਲਿਖ ਕੇ ਛਪਵਾ ਦਿੱਤੇ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਕਰਨ ਨੇਮਾਂ ਉੱਪਰ ਆਧਾਰਿਤ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਪੱਖੋਂ ਬਹੁਤ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਪਰੋਕਤ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਲਾਹਿਆ ਗਿਆ। 1951 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰ-ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। 12 ਅਕਤੂਬਰ 1952 ਨੂੰ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਰਿਟਾਇਰ ਹੋ ਗਏ। ਰਿਟਾਇਰ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕਾਲਜ ਦੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਬਣੇ। ਕਾਲਜ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਉਂਦਿਆ ਦਸ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖ ਕੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਵਾਇਆ।

ਉਸ ਨੇ ਜਨਵਰੀ 1957 ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਸੰਪੂਰਨ ਸਟੀਕ ਲਿਖਣਾ ਪ੍ਰਾਰੰਭ ਕੀਤਾ। ਲਗਾਤਾਰ ਬੈਠਕ ਨਾਲ ਸਿਹਤ ਵਿਗੜ ਗਈ ਪਰ ਉਸਨੇ ਸਟੀਕ ਦਾ ਕੰਮ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ। 16 ਫ਼ਰਵਰੀ 1962 ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਪੋਥੀ ਛਪ ਗਈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ 1 ਪੰਨੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 150 ਪੰਨਿਆਂ ਤੱਕ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਸਿਹਤ ਖਰਾਬ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਕਈ ਵਾਰ ਲਿਖਣ ਕਾਰਜ ਰੁਕ ਵੀ ਜਾਂਦਾ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਠੀਕ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ, ਤਾਂ ਫਿਰ ਲਿਖਣਾ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੰਦਾ। ਨਵੰਬਰ 1964 ਨੂੰ ਦਸਵੀਂ ਪੋਥੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਣ ਨਾਲ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸੰਪੂਰਨ ਸਟੀਕ 'ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਰਪਨ' ਨਾਂ ਹੇਠ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ।

ਸੰਨ 1965 ਵਿੱਚ ਸੰਪੂਰਨ ਸਟੀਕ ਲਿਖਣ ਲਈ ਬੈਂਕਾਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਨੇ 2000 ਰੁਪਏ ਦਾ ਇਨਾਮ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ। ਇਸ ਮਹਾਨ ਕਾਰਜ ਦੇ ਸਨਮਾਨ ਵਜੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਵੱਲੋਂ 6 ਜਨਵਰੀ 1971 ਨੂੰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ 'ਡੀ. ਲਿਟ.' ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਸਖ਼ਤ ਬੀਮਾਰੀ ਨਾਲ ਜੂਝਦਿਆਂ 29 ਅਕਤੂਬਰ 1977 ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਇਸ ਫ਼ਾਨੀ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਅਲਵਿਦਾ ਕਹਿ ਗਏ। ਸਾਦਗੀ, ਸਬਰ, ਸੰਤੋਖ ਤੇ ਸੀਮਤ ਲੋੜਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਅੱਜ ਵੀ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੇ ਸਰੋਤ ਹਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਪ੍ਰਤੀ ਕੀਤੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਸਦੀਵੀ ਅਮਰ ਰਹੇਗਾ।

ਅਭਿਆਸ-ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1. ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜਨਮ ਅਤੇ ਮੁੱਢਲੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।
2. ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਿੰਘ ਸਜਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਕਿੱਥੋਂ ਮਿਲੀ?
3. ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਡਾਕਖਾਨੇ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਕਿਉਂ ਛੱਡੀ?
4. ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਕਰਨ ਵਿੱਚ ਰੁਚੀ ਕਿਵੇਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈ?
5. ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਮਿਲ ਚੁੱਕੇ ਸਨਮਾਨਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਦਿਉ।
6. ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸੰਪੂਰਨ ਸਟੀਕ ਕਦੋਂ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਇਆ?
7. 'ਉੱਘਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਕਰਨਕਾਰ : ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ' ਜੀਵਨੀ ਮੂਲਕ ਨਿਬੰਧ ਉੱਪਰ ਸੰਖੇਪ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।